

LEERPLAN

**NIET-CONFESSIONELE
ZEDENLEER**

3de graad ASO

1. Niet-confessionele zedenleer als levensbeschouwelijk vak

Het doel van niet-confessionele zedenleer is de leerlingen tot autonomie te brengen. Zij moeten zelfstandig kunnen oordelen en handelen. Deze autonomie blijft voor ieder van ons een voortdurend project. Autonomie betekent niet dat we als individuen geen nood aan anderen zouden hebben. Evenmin is het autonome individu enkel bezorgd om zichzelf. Als we autonomie als waarde ernstig nemen dan gaat het om die van iedereen. We streven naar vormen van samenleven waar we ieder in zijn autonomie respecteren. Vrijzinnig humanistische waarden zoals gelijkwaardigheid, verdraagzaamheid en solidariteit zijn gebruikte criteria, en een democratische samenleving waar we de rechten van de mens respecteren, is de maatschappijvorm om deze te realiseren. De rechten van de mens zijn universele rechten en we wijzen elke vorm van racisme of seksisme af.

Belangrijk voor het streven naar autonomie is vrij onderzoek. Het is een wetenschappelijke methode. Maar voor niet-confessionelen is het ook een manier van omgaan met levensbeschouwelijke en morele vragen. We steunen enkel op menselijk verstand en menselijke ervaring om ons te oriënteren in het leven. Het betekent dat we bereid blijven om onze meningen te onderzoeken. Mensen zijn feilbaar en we steunen niet op goddelijke openbaringen die ons een onfeilbaar, maar niet-menselijk weten aan de hand doen. Er is geen boek of traditie of ideologie die absolute antwoorden geeft. Wat niet wegneemt dat boeken, traditie of bestaande levensbeschouwingen ons kunnen inspireren, maar dan op zo'n wijze dat we deze inspiratie zelf toetsen en verwerken.

Het leven is een ervaring en vergt voortdurend leren. We willen ons blijven informeren. We doen dit door rekening te houden met wetenschappelijke kennis. Maar niet alle levensvragen zijn eenduidig wetenschappelijk op te lossen. In nogal wat levensbeschouwelijke kwesties blijven alternatieve keuzen mogelijk en niet iedereen vult zijn leven op een zelfde wijze in. Vrij onderzoek als een levenshouding impliceert de bereidheid tot dialoog met anderen. Dat is willen luisteren naar anderen, zich kunnen inleven in de situatie van anderen of aan perspectiefwisseling doen. Het kenmerk van een authentieke dialoog is dat we ook onszelf in vraag kunnen stellen. Een dialoog creëert de vrije ruimte waarin gezagsargumenten, manipulatie en demagogie worden vervangen door redelijk overleg. Dat impliceert dat elkeen aan het woord kan komen en opvattingen slechts op grond van argumenten worden verworpen. Daarvoor moeten we ook leren omgaan met tegenspraak.

Autonomie is niet bereikt met het hebben van een eigen mening. Iedereen heeft wel een mening. Belangrijk is de kritische omgang met onze eigen meningen. Hoe zijn we ertoe gekomen? Wat is hun degelijkheid? Deze reflectie is belangrijk om bewust te leven. Nadenken over deze 'meningen' is niet enkel theoretisch. Ze zijn de mentale kaart waarmee we ons oriënteren in de wereld en zin geven aan het leven. Ze zijn van groot praktisch belang omdat ze een antwoord geven op verschillende fundamentele vragen. Hoe we naar onszelf kijken? Of we gelukkig mogen zijn zonder ons schuldig te voelen? Of we anderen ervaren als concurrenten of medestanders? Hoe we met de natuur omgaan? Of vrouwen en mannen gelijkwaardig zijn? Deze meningen die existentieel en politiek ons gedrag sturen, verwijzen naar waarden. Ze vormen het terrein van zingeving en moraal. We spreken van een wereldbeeld, een levensbeschouwing, een dagelijkse filosofie, een levensstijl. Ook zonder filosofisch onderzoek is een wereldbeeld aanwezig. Maar dan als een intuïtief of spontaan 'denken' dat we ervaren als een feitelijke toestand: we zijn nu eenmaal zo en we denken nu eenmaal zo.

De ontmoeting met verschillende antwoorden op levensbeschouwelijke vragen kan inspirerend werken. Ze nodigen uit om zelf te denken en te kiezen. Daarmee is niet gezegd dat die stap wordt gezet, maar de situatie is zo dat de nood om zelfstandig te kunnen oordelen over waarden en normen toeneemt. Eén van de belangrijkste beslissingen die een individu heden maakt is zelf denken of anderen voor hem laten denken. Die beslissing is ook bepalend voor ons opvoedingsproject, de wijze van socialiseren. Nogmaals, niet alleen de eigen autonomie maar ook de tolerantie waardoor we de autonomie van anderen aanvaarden, staat in een humanistische opvoeding centraal: het groeien in zelfstandigheid en het kunnen omgaan met verschil in mening.

Het is belangrijk dat zelfstandigheid niet vervalt in koppigheid van het eigen gelijk, wat een karaktertrek is van de autoritaire persoonlijkheid. Aan het andere uiterste echter staat het cultuurrelativisme. Wie alles relativeert, kiest niet meer. ‘Hij draait met de wind’. Het verschil met wie alles wil onderzoeken, is fundamenteel. De dialoog over waarden en het zelf wikken en wegen van pro’s en contra’s staat haaks op een relativisme dat een vorm van waardeonverschilligheid is. Tegenover dit laatste is het zich kunnen oriënteren in het leven een belangrijk talent. In de huidige maatschappij volgen veranderingen elkaar snel op en tradities worden niet meer van generatie op generatie doorgegeven. Om onszelf niet te verliezen in de snelle opeenvolging is het nodig dat we zelfstandig kunnen werken aan een identiteitsproject. Zoiets vergt weerbaarheid. Levensbeschouwelijk onderwijs als waardeverheldering speelt hierbij een doorslaggevende rol.

Niet alleen in het individuele vlak is dit belangrijk. Samenleven is immers ook een opdracht, een open proces. De creatieve en kritische inbreng van individuen is nodig om een democratie leefbaar te houden.

Vragen stellen en dialogen voeren over normen en waarden behoren tot het project van autonomie. Dat is een open identiteitsproject en staat niet los van de sociale contexten waarin we met de anderen en zo ook met onszelf leren omgaan. Het zichzelf sturen vanuit waarden die we in dialoog toetsen, is de omschrijving van een zelfstandige morele houding. Het is belangrijk dat de leraar deze zoekende houding stimuleert. Hij moet in staat zijn om de klas om te vormen tot een ‘gemeenschap van onderzoek’. Hij brengt de leerlingen het enthousiasme en zelfvertrouwen bij om zelf te denken en in dialoog te treden met anderen. Zoiets gebeurt in een open geest en met respect voor de verschillende leefwerelden. Daarvoor is het nodig dat hij de leerlingen ernstig neemt en dat in gesprekken hun noden en vragen aan bod komen. De leraar zorgt voor de nodige interactie en houdt als een goed gespreksleider de relevantie van wat wordt gezegd in het oog. Hoe meer hij zelf het thema heeft verkend, hoe beter hij in staat is om die relevantie te herkennen.

2. Het leerplan

In het leerplan staan de twee klassen van elke graad naast elkaar. Dit geldt niet voor het derde leerjaar van de derde graad. Zo is de differentiatie duidelijk en is aangegeven dat verticale opbouw nodig is.

De procesdoelen geven aan dat we het leren moeten begrijpen als een proces dat de leraar op gang brengt. Ze geven als doel de richting aan waarin we willen werken. Voor de levensbeschouwelijke vakken zijn er geen vakspecifieke eindtermen. Om de procesdoelen in te vullen zijn verschillende strategieën mogelijk. In het leerplan zetten we met de thema’s de bakens uit voor een mogelijke invulling. Variatie is mogelijk maar moet steunen op een grondige analyse van het procesdoel. De achterliggende gedachte is dat een leraar de waaier van de vijf procesdoelen aan bod laat komen. De vijf procesdoelen zijn:

1. Vrij en zelfstandig leren denken en handelen om te komen tot een zo groot mogelijke persoonlijke autonomie.
2. Moreel leren denken, wat inhoudt dat de leerlingen leren ingaan tegen onverschilligheid en betrokkenheid leren ontwikkelen.
3. De waarde leren inzien van het humaniseren van de samenleving, in een poging een humane wereld op te bouwen.
4. Verantwoordelijkheid leren opnemen tegenover de huidige en de toekomstige generaties.
5. Het oefenen van de zingeving en leren inzien dat de individuele mens nooit de enige zindrager is.

De procesdoelen en hun bijzondere procesdoelen hebben betrekking op drie grote gebieden die onderling afhankelijk zijn en op elkaar inwerken:

1. De individuele mens.
2. Het ik en de anderen.
3. Het ik en de wereld.

Deze gebieden spelen een belangrijke rol in de differentiatie tussen de verschillende graden. Het eerste gebied of het microniveau krijgt de klemtoon in de eerste graad. Het tweede gebied of het mesoniveau zal in de tweede graad meer naar voren komen. Het derde gebied of macroniveau krijgt de volle aandacht in de derde graad.

Het is een kwestie van klemtoon en niet van uitsluiting. Het is dus niet zo dat we nooit over de wereld spreken in de eerste graad of altijd in de derde graad. Maar een mens van twaalf jaar is anders dan een van achttien. Om dit naar voren te laten komen, onderscheiden we voor de drie gebieden een andere operator. Het zichzelf ontdekken om zo tot de anderen te komen is volop aan de gang in de eerste graad. We duiden dit proces aan met de operator 'openbreken'. In de tweede graad komen de anderen meer aan bod. De operator hier is 'socialiseren'. In de derde graad is het mogelijk om meer afstand te nemen. De reflectie die in de eerste graad begint, wordt uitgediept en verfijnd. De operator is hier 'kritiek'. Bij het thematisch invullen van de procesdoelen voor de verschillende graden is met deze gradatie van gebieden rekening gehouden.

Leerplan derde graad ASO

Procesdoel I: Vrij en zelfstandig leren denken en handelen

Bijzondere procesdoelen:

1. Groei naar volwassenheid
2. Denken
3. Handelen
4. Postconventionele instelling

1. Groei naar volwassenheid

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p><u>Wie ben ik?</u></p> <p>Mijn lichaam</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ erfelijkheid <ul style="list-style-type: none"> - wat is het nut van genetica ? <ul style="list-style-type: none"> * prenatale opsporing van genetische afwijkingen * wie bepaalt wat “afwijkend” is ? - het menselijk genoom in kaart gebracht <ul style="list-style-type: none"> * algemeen menselijk genoom * specifiek genoom ◦ seksualiteit <ul style="list-style-type: none"> - intimiteit <ul style="list-style-type: none"> * taalgebruik - soorten relaties (Van Ussel) <ul style="list-style-type: none"> * ik-ik relatie: hoe beleef ik de eigen lichamelijkeheid ? * relatie ik – de ander: geen wederkerigheid, geen gelijkheid, vb. voyeurisme, exhibitionisme * ik-jij relatie: wederkerigheid, geen gelijkheid, vb. prostitutie * wij-relatie: gelijkheid en 	<p><u>Wie ben ik?</u></p> <p>Mijn lichaam</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ erfelijkheid <ul style="list-style-type: none"> - eugenetica <ul style="list-style-type: none"> * rasverbetering ? * klonen - gedragsgenetica <ul style="list-style-type: none"> * tweelingonderzoek * adoptiekinderen - predictieve genetische testen <ul style="list-style-type: none"> * nut en gevaren ◦ normering van seksualiteit (Van Ussel) <ul style="list-style-type: none"> - historisch <ul style="list-style-type: none"> * binnen het gezin * in de maatschappij - cultureel <ul style="list-style-type: none"> * in onze samenleving * in andere maatschappijen

wederkerigheid

Mijn persoonlijkheid

- aangeboren/ aangeleerd
 - mens-zijn
 - het hominisatieproces
 - nature >< nurture
 - taal bij primaten
- bewust / onbewust
 - psychoanalyse
 - herinnering / geheugen
- emoties
 - emotionele intelligentie
 - emotionele vaardigheden
 - * kennis van de eigen emoties
 - * positieve hantering van emoties
 - * jezelf motiveren
 - * empathie
 - * kunnen omgaan met emoties van anderen
- authenticiteit
 - zelfbeeld (intern/extern)
 - introspectie (gevoelens/gedachten)

Mijn persoonlijkheid

- persoonlijkheidstheorieën
 - trektheorieën (Eysenck, Guilford)
 - psychodynamische theorieën (Freud, Adler)
 - sociale gedragstheorieën (Bandura)
 - humanistische theorieën (Maslow, Rogers)
- persoonlijkheidsstoornissen
 - positief abnormaal
 - * het genie
 - negatief abnormaal
 - * criminaliteit
 - * psychiatrie
- emoties
 - sociale beïnvloeding van emoties
 - * manipulatie van gevoelens (politiek, reclame)
 - emotionele experimenten
 - * Milgram: gehoorzaamheid
 - * Zimbardo: gevangenis-experiment
 - primaire en secundaire emoties
 - omgaan met negatieve emoties bij jezelf en anderen
- authenticiteit
 - verdedigingsmechanismen
 - * rationalisatie / projectie / verdringing
 - compensatie/ verschuiving van agressie /

- zelfperceptie (eigen gedrag)
- looking glass-self (analyseren van reacties van anderen op onszelf)
- autobiografische herinneringen
- zelfwaardering
- zelfhandhaving
- zelfbeschikking

Wat wil ik?

Omgaan met mijn toekomst

- realistische inschatting van de eigen mogelijkheden
 - ambities, aspiraties
 - zijn mijn doelen bereikbaar ?
- blikverruiming
 - essentiële behoeften?
 - materialistisch of?

Omgaan met anderen

- omgaan met conflicten
 - eenzaamheid
 - vervreemding
 - negatieve kritiek
 - grens autoriteit / morele zelfstandigheid
 - grenzen van absolute gehoorzaamheid

- negatie/sublimering/ regressie
- zichzelfbeschermende vooroordelen
- * positieve en negatieve vooroordelen

Wat wil ik?

Omgaan met mijn toekomst

- reflecteren over
 - studie- en beroepskeuze
 - partnerkeuze
- blikverruiming
 - mijn toekomst of onze toekomst ?
 - *samenhang
 - * mogelijkheden

Omgaan met anderen

- omgaan met macht
 - verschijningsvormen van macht
 - machtsmiddelen
 - eigen macht en die van anderen
 - tertiaire groepsdruk, geld, bezit, titels
 - macht van de media

2. Zelfstandig denken

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Vrij onderzoek</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ kennis en wetenschap. <ul style="list-style-type: none"> - de wetenschappelijke methode <ul style="list-style-type: none"> * deductieve / inductieve methode * coherentie / volledigheid * logica * bewijs: verificatie / falsificatie * scepsis ◦ bronnenonderzoek <ul style="list-style-type: none"> - bron, bericht en publiek <ul style="list-style-type: none"> * betrouwbare bron? * bericht <ul style="list-style-type: none"> beweringen en bewijsmateriaal emotioneel en feitelijk taalgebruik * publiek <ul style="list-style-type: none"> zelfde perceptie van de feiten? zelfde gebruik van woorden? 	<p>Vrij onderzoek</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ Kritische benadering van het vrij onderzoek. <ul style="list-style-type: none"> - waardevrije wetenschap ? <ul style="list-style-type: none"> * wetenschap en ethiek * mag alles wat kan ? * vrije wetenschap: tot waar ? * wetenschap: een nieuwe godsdienst ? * wetenschappelijk fundamentalisme * wetenschappelijke fraude ◦ bronnenonderzoek <ul style="list-style-type: none"> - wetten en methodes van propaganda <ul style="list-style-type: none"> * wet van de vereenvoudiging * wet van ideaal en mythe * wet van het vijandbeeld * wet van de overdrijving * wet van de orkestratie

Leren redeneren

- argumenten en drogredenen
 - drogredenen
 - * te vlugge veralgemening
 - * niet representatieve veralgemening
 - * de oorzaak veronderstellen (post hoc)
 - * verkeerde analogie
 - * cirkelredenering
 - argumenten
 - * herkennen
 - * evalueren
 - ter zake en niet ter zake?
 - sterk of zwak?
 - een redenering opbouwen
 - * presentatie van bewijsmateriaal
 - * logische opbouw
- filosoferen
 - vragen stellen
 - * verschillende soorten vragen onderscheiden
 - wat we weten en niet-weten uit mekaar houden
 - * speculeren, veronderstellen, kennen
 - de klas als een gemeenschap van onderzoek
 - * we analyseren
 - * we deduceren
 - * we induceren
 - * we generaliseren

Leren redeneren

- argumenten en drogreden
 - demagogie
 - * vooroordelen oproepen (ad populum)
 - * persoonlijke aanval (ad hominem)
 - * oorsprong veroordelen
 - * alleen maar bezwaren
 - * het slechte alternatief
 - * waar rook is, is vuur
 - taal
 - * denotatief en connotatief taalgebruik
 - * abstracte termen en onnodige vaagheid
 - funderen van een redenering
 - * feiten evalueren
 - * argumenten evalueren
- filosoferen
 - nadenken over het funderen van een stelling
 - * gezagsdenken
 - * tabula rasa
 - alle vooroordelen opzijgezet?
 - zonder a-priori's ?
 - * voldoende grond
 - nadenken over de vooronderstellingen van
 - * filosofische stelsels
 - * wereldbeelden

Verruiming waarnemingsveld <ul style="list-style-type: none">◦ onze culturen in de tijdperspectiefwisseling* mentaliteitsgeschiedenis	Verruiming waarnemingsveld <ul style="list-style-type: none">◦ andere denkpatronenperspectiefwisseling* ideologieën* wereldbeelden
--	--

3. Zelfstandig handelen

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Handelen op grond van</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ informatie objectiviteit, betrouwbare informatie, nuttige informatie, recht of plicht om zich te informeren, duiding, contextuele bepaaldheid van informatie ◦ gevoelens emoties, egoïsme, altruïsme, irrationaliteit ◦ ervaring leerprocessen, terugkoppeling <p>Reflecteren over</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ bedoelingen ◦ consequenties ◦ alternatieven 	<p>Handelen op grond van</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ overtuiging principeel handelen, pragmatisch handelen, engagement, fundamentalisme ◦ overleg onderhandelen, consensus, meerderheid >< minderheid, vetorecht, compromisvorming, sociaal overleg ◦ belangen eigenbelang, groepsbelang, algemeen belang, rechten van de minderheid, politieke stelsels, democratisch centralisme, machiavellisme <p>Reflecteren over</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ verantwoordelijkheid <ul style="list-style-type: none"> - vrijheid zonder en met verantwoordelijkheid - verantwoordelijkheid opnemen - gedeelde verantwoordelijkheid

4. Postconventionele instelling

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Veralgemeenen van waarden</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ belangen en waarden van anderen <ul style="list-style-type: none"> - zich neerleggen bij... (verwatering) - compromis (verrijking) - pluralisme - empathie ◦ formele en waarachtige verdraagzaamheid <ul style="list-style-type: none"> - permissiviteit - onverschilligheid - autoriteit <p>Integreren van eigen waarden</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ hoe verzoen ik mijn handelen met mijn kennis en mijn denken ? <ul style="list-style-type: none"> - centrale en perifere waarden - integriteit 	<p>Veralgemeenen van waarden</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ communicatieve moraliteit <ul style="list-style-type: none"> * hoe verantwoord ik mijn waarden naar anderen toe ? * het morele forum * morele reflectie * hoe verantwoord ik mijn waarden naar mezelf toe ? * geweten en autonomie <p>Integreren van eigen waarden</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ hoe denk en handel ik op een aanvaardbare manier voor mezelf en voor de samenleving ?

3de graad ASO

Procesdoel II Moreel denken tegen de onverschilligheid, voor betrokkenheid

Bijzondere procesdoelen:

- 2.1 Exploreren, verkennen en integreren van waarden
- 2.2 Ontdekken van morele problemen
- 2.3 Ontwikkelen van morele beleving en inleving

2.1 Exploreren, verkennen en integreren van waarden

Opmerking: dit procesdoel zal normaal gezien bij elke les terugkomen. Het belang ervan is dat leerlingen beseffen dat heel veel keuzes in het leven waardegeladen zijn en dat bij deze keuzes bovendien heel vaak waardeconflicten zullen optreden. De bedoeling is leerlingen rationeler en zelfbewuster te laten nadenken over deze conflicten. Bij dit procesdoel zijn de onderwerpen legio en is de werkvorm eigenlijk de essentie.

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p style="text-align: center;">Waarden herkennen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ waarden en feiten <ul style="list-style-type: none"> - sociale context: macroniveau welke waarden vind je terug in de samenleving, de wetgeving, de bestaande instellingen ? <ul style="list-style-type: none"> * solidariteit * eerbied voor de mensenrechten * waarden in onze westerse cultuur ◦ waardeconflicten <ul style="list-style-type: none"> - conflicten tussen persoonlijke morele waarden en maatschappelijke basiswaarden <ul style="list-style-type: none"> * vrijheid versus solidariteit vb. luxegeneeskunde en wereldgezondheid * geluk versus plicht (engagement) vb. artsen zonder grenzen * eigenbelang versus algemeen belang vb. dierproeven en gezondheid 	<p style="text-align: center;">Waarden herkennen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ waarden en feiten <ul style="list-style-type: none"> - sociale context: macroniveau welke waarden vind je terug in de internationale politiek ? - abstraheren van waarden <ul style="list-style-type: none"> * zijn er universele waarden ? * cultuurbepalende waarden en cultureel bepaalde waarden ◦ waardeconflicten <ul style="list-style-type: none"> - conflicten tussen persoonlijke morele waarden en maatschappelijke basiswaarden <ul style="list-style-type: none"> * economische versus ecologische waarden * tolerantie versus culturele eigenheid vbn: besnijdenis, kindertrouwlijken * economische belangen versus humane waarden

Waarden analyseren

- morele waarden zijn niet evident, maar het gevolg van:
 - opvoeding
 - cultuur
 - informatie
 - ervaring /leren
- waardefundering
 - autonoom / heteronoom
 - rationeel / irrationeel
 - * feiten of emoties
- waarden: exemplarisch
 - eerlijkheid
 - * wetten, regels, voorschriften
 - * macchiavellisme
 - * politieke deontologie
 - gelijkwaardigheid
 - * de vrouw/man als lustobject
 - * naakte borsten cultus of gezond naakt?
 - * porno of erotiek
 - rechtvaardigheid
 - * inkomen uit arbeid versus inkomen uit eigendom
 - * welk loon betalen? risico, vaardigheid, kennis, studies, verantwoordelijkheid
 - verantwoordelijkheid
 - * landbouw of natuur ?
 - * openbaar vervoer of

Waarden analyseren

- waarden in verschillende ethische stelsels
 - gezindheidsethiek
 - * de bedoelingen
 - deontologische ethiek
 - * de handeling
 - vbn. plichtmoraal, gebodsmoraal
 - teleologische ethiek
 - *de gevolgen ?
- waardefundering
 - fundamenteën van een universele moraal?
- waarden: exemplarisch
 - participatie en vrijheid
 - * de “goede” dictatuur versus het “failliet” van de democratie
 - * politieke verantwoordelijkheid van/voor ondergeschikten
 - eerlijkheid, loyaliteit
 - * nood breekt wet ?
 - * uitgesproken en stilzwijgende contracten
 - burger-, kinder- en mensenrechten
 - * belang van het kind versus dat van de volwassene
 - * kindsoldaten
 - * kinderarbeid of ontwrichting van de economie ?

<p>verkeersinfrastructuur ? * bescherming regenwoud door alternatieve bouwmaterialen</p>	<p>- waarheid * een leugentje om bestwil of niets dan de waarheid ? * propaganda * reclame: economische motieven en waarheidsgehalte * reclame voor onethische producten</p>
--	--

2.2 Ontdekken van morele problemen

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Morele problemen analyseren</p> <p>◦ stappenplan toepassen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - situatie beschrijven <ul style="list-style-type: none"> * feiten en gevoelens - belangen herkennen <ul style="list-style-type: none"> * wie zijn de belanghebbenden? * wat zijn hun belangen ? * welk belang is of lijkt het zwaarste ? - waardeoordeel vormen <ul style="list-style-type: none"> * welke morele waarden zijn in het geding ? * is er een aanvaardbare hiërarchie van waarden ? - morele conclusie <ul style="list-style-type: none"> * welke zijn de consequenties ? * welke zijn de alternatieven ? * welk alternatief kies je en om welke redenen ? * past het gekozen alternatief in jouw levensvisie? 	<p>Morele problemen analyseren</p> <p>◦ stappenplan toepassen:</p> <ul style="list-style-type: none"> - beschrijving en analyse van het vraagstuk <ul style="list-style-type: none"> * welk gedrag staat centraal ? * welke zijn de betrokken partijen, wat zijn hun belangen ? * zijn er handelingsalternatieven ? - beoordeling <ul style="list-style-type: none"> * welke belangen dienen het zwaarst te wegen en waarom ? * welke morele uitgangspunten kies je zelf en waarom vind je ze relevant ? * welke concrete voorschriften kan je afleiden uit de door jou gekozen morele uitgangspunten ? * hoe moet hier gehandeld worden ? - fundering van je oordeel <ul style="list-style-type: none"> * tot welke ethiek behoort jouw moreel oordeel ? * is er consensus over jouw oordeel en de door jouw gehanteerde mens- en maatschappijvisie ? * in hoeverre geleden jouw morele uitgangspunten ook voor alle anderen in dezelfde situatie ?

Waardegebieden: exemplarisch

- milieu
 - voeding
 - * problematiek van de honger in de wereld
 - * vegetarisch of proteïnerijk
 - milieu-organisaties en hun doelstellingen
 - * Greenpeace, Gaia, ALF...

- wetenschap
 - kan wetenschap « waardevrij » zijn ?
 - * wetenschap en opdrachtgevers
 - biologische wapens
 - * onwetende vrijwilligers

- economie
 - crisis in de wereldeconomie
 - * inleveren, arbeidsduurverkorting, arbeidsherverdeling?
 - * solidariteit (bijdragen)
 - bewapeningswedloop
 - * veilig door ontwapening ?
 - drughandel
 - * drugs: sanctioneren, gedoogbeleid ?
 - mensenhandel
 - * mensenhandel en armoede

Waardegebieden: exemplarisch

- milieu
 - alternatieve energiebronnen (voordelen en gevaren)
 - * kernenergie of alternatieve energie ?
 - confrontatie mens-milieu
 - * ecofascisme
 - * consumptiegedrag wijzigen door ecotaks of door voorlichting ?
 - confrontatie mens-dier
 - * uitsterven van diersoorten door toedoen van de mens
 - * dier als leverancier, mens als verbruiker

- wetenschap
 - geneeskunde
 - * therapeutisch of niet-therapeutisch ?
 - * de “supermens”, de mens à la carte.
 - * eed van Hippokrates
 - * bescherming van het leven vs zinloos lijden
 - * gezondheid voor iedereen ?
 - * gratis geneeskunde ?

- economie
 - 3de wereldproblematiek als gevolg van de wereldeconomie
 - * schuldenlastvermindering
 - * eerlijke prijzen
 - * moreel bankieren
 - economische stelsels en hun oplossingen
 - * ieder naar zijn behoeften
 - * ieder naar zijn verdienste

- cultuur

- integratie versus integrisme
 - * basiswaarden voor de multiculturele samenleving
 - * interculturalisme
 - * culturele identiteit versus culturele verscheidenheid

Moraal in de praktijk

- waarden en cultuur

- zoeken naar « universele waarden »
- cultuur als bron en voedingsbodem voor waarden
- evolutie van culturen / evolutie van waarden.

- waarden in conflict

- beoordeling van waarden
 - * door welke instantie?
 - * sanctionering?
- waardeschaal

- cultuur

- cultureel ethisch relativisme
 - * tolerantie t.o.v. seksuele verminking, uithuwelijken, doodstraf, lijfstraf, kledingvoorschriften, geneeskunde, communicatiepatronen...?

Moraal in de praktijk

- waarden en belangen

- voor elke moreel oordeel : welk belang primeert ?
 - * transgene soorten
 - * voedingsindustrie
 - * geneesmiddelenindustrie

- waarden en macht

- dictaturen en democratieën
- lobbyen

2.3 Ethische beleving

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Morele standpunten innemen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ funderen van een moreel standpunt <ul style="list-style-type: none"> - wat zijn de gevolgen van de verschillende gedragalternatieven ? - moreel evalueren van de verschillende alternatieven en, of een hiërarchie bepalen <p>Morele houdingen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ nihilisme ◦ misantropie / filantropie ◦ verantwoordelijkheid / onverschilligheid 	<p>Morele creativiteit</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ alternatieven formuleren <ul style="list-style-type: none"> - waardeconflicten aanpakken ◦ moreel handelen <ul style="list-style-type: none"> - delibereren - beslissen - handelen - evalueren van de gevolgen <p>Levensbeschouwingen als waardesystemen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ oorsprong van morele systemen ◦ structuur van morele systemen ◦ evolutie van morele systemen ◦ fundering van morele systemen ◦ vergelijking van morele systemen

3de graad ASO

Procesdoel III Humaniseren van het samenleven met anderen

Bijzondere procesdoelen:

- 3.1 Exploreren, verkennen en integreren van de mogelijkheden van de mens
- 3.2 Exploreren, verkennen en integreren van de grenzen van de mens
- 3.3 Ontdekken van mensenrechten
- 3.4 Beleven van de democratie
- 3.5 Oefenen in sociale verantwoordelijkheid

De nadruk ligt hier op de mens als soort in tegenstelling tot procesdoel I, waar we de nadruk leggen op de mens als individu

3.1 Exploreren, verkennen en integreren van de mogelijkheden van de mens

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>De mens ontwikkelt zich</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ evolutietheorie <ul style="list-style-type: none"> - evolutie in het licht van de moleculaire biologie <ul style="list-style-type: none"> * DNA, de blauwdruk van het leven - kritische benadering van de verschillende evolutietheorieën ◦ ontwikkelingspsychologie <ul style="list-style-type: none"> - ontwikkeling van de identiteit Erik Erikson, 8 stadia van geboorte tot dood: <ul style="list-style-type: none"> * vertrouwen versus wantrouwen * autonomie versus twijfel en schaamte * initiatief versus schuld * capaciteiten versus minderwaardigheid * identiteit versus identiteitscrisis * intimiteit versus isolement * ontplooiing versus stagnatie * integriteit versus wanhoop 	<p>De mens ontwikkelt zich</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ evolutie en vooruitgang <ul style="list-style-type: none"> - neemt de mens de evolutie in handen ? <ul style="list-style-type: none"> * eugenetica - wat betekent vooruitgang <ul style="list-style-type: none"> * biologisch? * technologisch? * maatschappelijk? * moreel? is er morele vooruitgang? leert de mens uit de geschiedenis ? ◦ ontwikkelingspsychologie <ul style="list-style-type: none"> - ontwikkeling van het morele denken <ul style="list-style-type: none"> * Piaget * Lawrence Kohlberg, 6 stadia <ul style="list-style-type: none"> straf en gehoorzaamheid instrumentele houding brave jongen/ meisje wet en orde sociaal contract universele ethische principes

De mens leert

- verschillen tussen dier en mens
 - taal leren
 - * de chimpansee van Gardner-Gardner
 - * abstractievermogen
 - inzichtelijk leren
- leertheorieën
 - sociaal leren (Bandura)
 - imitatieleren (Berkowitz)
- opvoedingsmodellen
 - autoritair
 - anti-autoritair
 - democratisch

De mens is een sociaal wezen

- cultuur en natuur
 - sociaal gedrag bij primaten
 - sociaal gedrag bij “natuurvolkeren”
 - civilisatieproces
- economie
 - arbeidsethos in de vrijetijdsmaatschappij

De mens leert

- denken als verwerken van informatie
- denken als “problemsolving”
 - logisch denken
 - creatief denken
- pro en contra behaviourisme
 - Skinner ‘Beyond Freedom and Dignity’
 - Chomsky over het aanleren van taal
- kunstmatige intelligentie

De mens is een sociaal wezen

- verschillende vormen van socialisatie vergelijken en beoordelen
- sociolinguïstiek
 - jongerentaal/ dialect / slang...
- economie
 - arbeid en vervreemding

3.2 Exploreren, verkennen en integreren van de grenzen van de mens

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>De mens wordt bepaald door zijn natuur</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ erfelijkheid <ul style="list-style-type: none"> - genetisch determinisme - het “zelfzuchtige gen” - eugenetica ◦ ethologie ◦ de mens een dier? <ul style="list-style-type: none"> - de mens, een naakte aap (Desmond Morris) - agressie bij mens en dier (Konrad Lorenz) <p>De mens wordt bepaald door zijn cultuur</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ culturele antropologie <ul style="list-style-type: none"> - hoe bepaalt cultuur onze kijk op de wereld? <ul style="list-style-type: none"> * leven en dood * arbeid * afwijkend gedrag - hoe begrenst cultuur onze vrijheid? <ul style="list-style-type: none"> * geografisch determinisme ◦ sociologie <ul style="list-style-type: none"> - vormen van socialisering in een samenleving <ul style="list-style-type: none"> * de wetgeving * de sanctie 	<p>De mens wordt bepaald door zijn natuur</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ betekenis van de mens in de kosmos <ul style="list-style-type: none"> - het begrip “leeftijd” in verhouding tot kosmische tijdsdimensies - reizen in de kosmos is reizen in de tijd ◦ de mens een machine ? <ul style="list-style-type: none"> - cybernetica - robotica - de bionische mens <p>De mens wordt bepaald door zijn cultuur</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ culturele antropologie: <ul style="list-style-type: none"> - hoe bepaalt cultuur onze kijk op de wereld? <ul style="list-style-type: none"> * goed en kwaad * politiek * gelijkheid - hoe begrenst cultuur onze vrijheid? <ul style="list-style-type: none"> * historisch determinisme ◦ sociologie <ul style="list-style-type: none"> - de arbeidende mens - de politieke mens - de spelende mens

3. 3 Ontdekken van mensenrechten

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p style="text-align: center;">Rechten van de Mens</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ vrijheid <ul style="list-style-type: none"> - vrij zijn van: <ul style="list-style-type: none"> * honger * armoede * onderdrukking * slavernij - vrij zijn om: <ul style="list-style-type: none"> * een mening te uiten * een geloof te belijden * aan politiek te doen * te leven volgens mijn geaardheid ◦ gelijkheid/gelijkwaardigheid <ul style="list-style-type: none"> - het gelijkheidsprincipe in de wetgeving - burgerlijke en sociale grondrechten - universele mensenrechten ◦ solidariteit <ul style="list-style-type: none"> - wereldsolidariteit 	<p style="text-align: center;">Rechten van de Mens</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ historiek <ul style="list-style-type: none"> - generaties van mensenrechten in ons specifiek cultureel kader (kinderarbeid) - mensenrechten na WOII ◦ afdwingbaarheid <ul style="list-style-type: none"> - instellingen <ul style="list-style-type: none"> * vredesmacht * internationale rechtbank (Den Haag) * veiligheidsraad * internationale politiemacht -acties en sancties <ul style="list-style-type: none"> * boycot * interventies * diplomatie - uitvoering, naleving en toezicht ◦ universaliteit <ul style="list-style-type: none"> - positief recht versus natuurrecht - recht als menselijke constructie - recht als gegeven van de menselijke natuur (Rousseau en Hobbes)

3.4 Beleven van de democratie

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Democratische waarden</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ tolerantie als wederzijds respect <ul style="list-style-type: none"> - onderscheid tussen tolerantie en permissiviteit - onderscheid tussen tolerantie en onverschilligheid - vrijheid als noodzakelijke voorwaarde voor tolerantie - grenzen aan tolerantie <p>Politieke systemen en ideologieën</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ dictatuur <ul style="list-style-type: none"> - de leider, de massa - controle, Big Brother - de “goede leider” (Plato) ◦ technocratie <ul style="list-style-type: none"> - deskundigen - rol van de wetenschap - utopie 	<p>Democratische waarden</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ kiesrecht of kiesplicht <ul style="list-style-type: none"> - wie mag stemmen ? <ul style="list-style-type: none"> * beperkingen? * stemrecht voor buitenlanders ? * minimumleeftijd maar geen maximumleeftijd - wie moet stemmen ? <ul style="list-style-type: none"> * keuzevrijheid of burgerplicht ? ◦ hoe democratisch zijn onze verkiezingen? <ul style="list-style-type: none"> - vergelijking met andere staten - moet een democratie ondemocratische krachten tolereren ? <p>Politieke systemen en ideologieën</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ wat zijn ideologieën? ◦ de grote tegenstellingen: <ul style="list-style-type: none"> - links / rechts - kerk / staat - arbeid / kapitaal - ethnocentrisme / multiculturaliteit ◦ closed and open mind (Adorno, Horkheimer) ◦ open society (Popper) ◦ de eendimensionele samenleving (Marcuse)

<ul style="list-style-type: none">◦ democratie<ul style="list-style-type: none">- elite, partijen, verkiezingen- rol van drukingsgroepen, media- scheiding der machten◦ positieve en negatieve aspecten van de verschillende systemen kritisch analyseren	<ul style="list-style-type: none">◦ totalitaire ideologieën (Arendt)◦ einde van de ideologie (Fukuyama)
--	---

3.5 Oefenen in sociale verantwoordelijkheid

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Conflicten oplossen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ mijn wereld houdt niet op aan de grens <ul style="list-style-type: none"> - ethocentrisme <ul style="list-style-type: none"> * de eigen cultuur boven alle andere - multiculturaliteit als verrijking <ul style="list-style-type: none"> * onbekend is onbemind - empathie <ul style="list-style-type: none"> * mensen vluchten niet zomaar ◦ geweld herkennen <ul style="list-style-type: none"> - instrumenteel geweld - reactief geweld ◦ zonder geweld conflicten oplossen <ul style="list-style-type: none"> - sociale actie - geweldloos verzet - burgerlijke ongehoorzaamheid <p>Omgaan met principes in concrete situaties</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ vrijheid ◦ integriteit ◦ rechtvaardigheid ◦ verantwoordelijkheid ◦ solidariteit 	<p>Conflicten oplossen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ mijn wereld houdt niet op aan de grens <ul style="list-style-type: none"> - respect voor de eigenheid van anderen <ul style="list-style-type: none"> * kolonialisme en neokolonialisme - respect voor de leefomgeving van anderen <ul style="list-style-type: none"> * inplanten van multinationals * vernielen van hun natuurlijke omgeving ◦ geweld herkennen <ul style="list-style-type: none"> - structureel geweld <ul style="list-style-type: none"> * sociaal * politiek * economisch ◦ zonder geweld conflicten oplossen <ul style="list-style-type: none"> - vergaderen als groepsproces - diplomatie - consensus - belang van de communicatie - openlijke symbolische handelingen <p>Omgaan met principes in concrete situaties</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ vrijheid ◦ integriteit ◦ rechtvaardigheid ◦ verantwoordelijkheid ◦ solidariteit

Procesdoel IV Verantwoordelijkheid voor huidige en toekomstige generaties

Bijzondere procesdoelen:

- 4.1 Verantwoordelijkheid tegenover zichzelf
- 4.2 Eerbied voor de anderen
- 4.3 Zorg voor de anderen
- 4.4 Eerbied voor de natuur
- 4.5 Zorg voor de natuur
- 4.6 Inzichtelijke omgang met wetenschap en techniek
- 4.7 Inzichtelijke omgang met media

4.1 Verantwoordelijkheid tegenover zichzelf

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Eigenwaarde</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ de waarde van een gezond lichaam <ul style="list-style-type: none"> - alternatieve voeding - vegetariërs - veganisten ◦ identiteit en mensbeeld in de filosofie <ul style="list-style-type: none"> - het ik <ul style="list-style-type: none"> * bewustzijn/ zelfbewustzijn * reflecterend bewustzijn (Descartes : ‘Cogito ergo sum’) <ul style="list-style-type: none"> * solipsisme - lichaam en geest <ul style="list-style-type: none"> * ‘mijn lichaam kan je ketenen, mijn geest niet.’ (Epictetus) <ul style="list-style-type: none"> * dualisme of. monisme * rede of emotie - morele integriteit <ul style="list-style-type: none"> * engel versus dier (Pascal) * egocentrisme versus betrokkenheid * passie, apathie, ataraxie (Stoa) * zelfverantwoordelijkheid en medeleven * egoïsme versus altruïsme 	<p>Eigenwaarde</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ de waarde van een gezond lichaam <ul style="list-style-type: none"> - alternatieve geneeskunde, voordelen en gevaren - acupunctuur - homeopathie - reflextherapie ◦ identiteit en mensbeeld in de filosofie <ul style="list-style-type: none"> - ik en de wereld <ul style="list-style-type: none"> * ik en mijn ervaring van de wereld * het ik, een onbeschreven blad ? * het zelf als het centrum van mijn ervaringen (Locke) <ul style="list-style-type: none"> * de wereld verklaren of veranderen? (Hegel, Marx) - morele integriteit <ul style="list-style-type: none"> * hebben versus zijn: ‘primum vivere deinde philosophari ?’ <ul style="list-style-type: none"> * leven of geleefd worden * enkeling versus gemeenschap (Hobbes, Rousseau) * essentie of existentie (existentiefilosofie)

- ik ben niets zonder de anderen
 - * identiteit is afhankelijk van de sociale context (Charles Taylor)
 - * Robinson Crusoe op zoek naar Vrijdag (kritiek op de robinsonades, Marx)

Levensplan

- doelen kunnen stellen
 - onderscheid maken tussen korte en lange termijndoelen
 - welke mogelijkheden heb ik hiervoor ?
 - schat ik de consequenties van een keuze in?
 - * studies
 - * carrière
 - * mijn "taak" in de samenleving

- * absurditeit versus zinvolheid (Camus)
- * determinisme versus vrijheid
- * fatalisme versus verantwoordelijkheid
- integriteit, volgzzaamheid of pragmatisme
 - * ballingschap of de gifbeker? (Socrates)
 - * de vertroosting van de filosofie (Boëthius)
 - * de brandstapel of 'e pur se muove'? (Bruno versus Galilei)
 - * excommunicatie en eenzaamheid versus recuperatie (Spinoza)
 - * fatwah of plooiën? (Rushdie)
 - * koning of geloof? (Morus)
 - * een pacifist in de gevangenis (Russell)

Levensplan

- doelen kunnen realiseren
 - opportunisme of beginselvastheid ?
 - * streven naar materiële welstand?
 - * streven naar lichamelijk en geestelijk welzijn?
 - * engagement of meedrijven met de stroom ?
 - * moed of vluchten ?
 - * het doel heiligt de middelen ?

4.2 Eerbied voor de anderen

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>De waarde van anderen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ anderen waarnemen <ul style="list-style-type: none"> - beeldvorming <ul style="list-style-type: none"> * vooroordelen * stereotypen * racisme * seksisme - beeldvorming in de media <ul style="list-style-type: none"> * creëren van beelden van “de ander” * veranderen van beelden van “de ander” * manipuleren van beelden van “de ander” ◦ samenleven met verschillen <ul style="list-style-type: none"> - eenheid in verscheidenheid <ul style="list-style-type: none"> * levensbeschouwing * politieke opvatting - conflict en conflictoplossing <ul style="list-style-type: none"> * soorten conflicten (over waarden, noden, belangen) * bemiddelen, arbitrerem, onderhandelen 	<p>De waarde van anderen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ anderen waarnemen <ul style="list-style-type: none"> - onderlinge afhankelijkheid <ul style="list-style-type: none"> * symmetrische afhankelijkheidssystemen (iedereen heeft er baat bij) * asymmetrische afhankelijkheidssystemen (slechts één heeft er baat bij) * samenwerking versus competitie (prisoners-dilemma) ◦ samenleven in authenticiteit <ul style="list-style-type: none"> - het anderszijn van anderen respecteren <ul style="list-style-type: none"> * de ander als stimulans * tolerantie versus permissiviteit * grenzen aan verdraagzaamheid ? - sociale rechtvaardigheid <ul style="list-style-type: none"> * rol van het individu (opkomen voor de eigen rechten en de rechten van de anderen) * rol van de instituties * rol van de samenleving * rechten en verantwoordelijkheden

4.3 Zorg voor de anderen

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Samenwerking</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ elkaar helpen <ul style="list-style-type: none"> - wederzijdse afhankelijkheid <ul style="list-style-type: none"> * weten dat je de anderen nodig hebt - solidariteit <ul style="list-style-type: none"> * in ieders belang * gemeenschappelijk belang - hulporganisaties <p>Omgaan met kwetsbaarheid van anderen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ verdraagzaamheid versus onverdraagzaamheid ◦ zorg versus uitsluiting ◦ sociale zekerheid versus winstbejag ◦ de actieve welvaartstaat 	<p>Samenwerking</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ basis voor samenwerking <ul style="list-style-type: none"> * het grootste goed voor het grootst aantal mensen? * ‘le contrat social’? <p>Zich inzetten voor anderen op grond van</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ solidariteit ◦ rechtvaardigheidsgevoel ◦ plicht / dwang ◦ eigenbelang ◦ altruïsme ◦ medelijden/medeleven

4.4 Eerbied voor de natuur

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Kennis van de natuur leidt tot waardering</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ de blauwe planeet <ul style="list-style-type: none"> - het ecosysteem van de aarde <ul style="list-style-type: none"> * planten * dieren * mens - samenhang <ul style="list-style-type: none"> * onderlinge afhankelijkheid * de voedselpiramide - lessen trekken uit: <ul style="list-style-type: none"> * varkenspest * dioxinekippen * gekke koeien * opwarming van de aarde ◦ de kosmos <ul style="list-style-type: none"> - straling - meteorieten - buitenaards leven ? 	<p>Kennis van de natuur leidt tot waardering</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ de natuurfilosofen proberen inzicht te krijgen in de natuur <ul style="list-style-type: none"> - Thales van Milete: water is het levensbeginsel - Anaximenes: verdunning/verdichting van lucht maakt alles. - Anaximander: vanuit het onbepaalbare is alles wat we zien en ruiken door afscheiding tot stand gekomen. - Pythagoras: de fundamentele bouwsteen van het heelal is het getal ◦ wij filosoferen verder: <ul style="list-style-type: none"> - de oerknal, big-bang: maar wat was ervoor die knal? - vanwaar kwam die energie? - was er tijd voor het begin van de wereld? - was er ruimte voor de oerknal? - was er voor de tijd geen tijd? - kan ik na miljarden lichtjaren reizen het einde van de ruimte bereiken? - is er na die grens geen grens? - is er buiten de ruimte geen ruimte?

De natuur heeft waarde op zich

- de mens als deel van de natuur
 - nietigheid van de mens
 - * natuurrampen
 - waarde van de mens en andere vormen van leven
 - vergelijking van verschillende vormen van leven
 - * fysiek (snelheid, kracht, ...)
 - * levensverwachting (eeuwenoude eiken ...)
 - * voortplantingscapaciteit (insecten)
 - * intelligentie (dolfijnen)

De natuur heeft waarde op zich

- zonder natuur geen mens
 - de mens heeft de mogelijkheden voor zijn voortbestaan in handen
 - * consumptie
 - * productiemethodes
 - * energiebronnen
- plaats van de mens in de natuur
 - de mens centraal?
 - de natuur centraal?

4.5 Zorg voor de natuur

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Ecologie, wat doen we eraan ?</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ een mondiaal probleem <ul style="list-style-type: none"> - grensoverschrijdende vormen van vervuiling - wereldmilieuconferenties ◦ noodzaak van duurzame ontwikkeling op verschillende gebieden <ul style="list-style-type: none"> - economisch-industrieel <ul style="list-style-type: none"> * milieu en tewerkstelling * milieu en grondstoffen * de vervuiler betaalt - mobiliteit (vervoer) <ul style="list-style-type: none"> * individueel of gemeenschappelijk - energie <ul style="list-style-type: none"> * alternatieve energiebronnen - land- en bosbouw <ul style="list-style-type: none"> * voedseloverschotten ◦ milieuverenigingen <ul style="list-style-type: none"> - filosofische en ideologische motieven <ul style="list-style-type: none"> * kunnen we onszelf hierin terugvinden? - gebruikte methodes <ul style="list-style-type: none"> * altijd verdedigbaar? 	<p>Ecologie, wat doen we eraan?</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ facetten van duurzame ontwikkeling: <ul style="list-style-type: none"> - ecologisch <ul style="list-style-type: none"> * recyclage van grondstoffen * milieuvriendelijke producten * minimale eisen voor ecologische strategieën - sociaal <ul style="list-style-type: none"> * de wereld: basisbehoeften 3de wereld <ul style="list-style-type: none"> armoedebestrijding gezondheid en huisvesting onderwijs en scholing overdracht technologie * de toekomst: de volgende generaties <ul style="list-style-type: none"> problematiek van de overbevolking voedselverdeling grondstoffen - economisch <ul style="list-style-type: none"> * mondiale samenwerking * welvarende wereldeconomie * rechtvaardige wereldeconomie - institutioneel <ul style="list-style-type: none"> * politieke besluitvorming * juridisch kader

<p>° eerlijke handel in consumptiegoederen</p> <ul style="list-style-type: none">* zijn we bereid hiervoor te betalen ?* zijn we bereid ons consumptiegedrag aan te passen?	<p>- ethisch</p> <ul style="list-style-type: none">* welke waarden en attitudes staan duurzame ontwikkeling in de weg?* welke waarden kunnen we vooropstellen om duurzame ontwikkeling een kans op slagen te geven?
--	--

4.6 Inzichtelijke omgang met wetenschap en techniek

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Wetenschap en ethiek</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ geneeskunde <ul style="list-style-type: none"> - commerciële geneeskunde <ul style="list-style-type: none"> * orgaandiefstal * transgene soorten * esthetische chirurgie - “ideologische” geneeskunde <ul style="list-style-type: none"> * geneeskunde voor het volk * artsen in dienst van een regime - beperkingen van vrij onderzoek wegens onethische experimenten ? <p>Techniek en ethiek</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ biomechanica en cybernetica - de bionische mens - de “menselijke” robot - artificiële intelligentie: kunnen computers beslissen ? <ul style="list-style-type: none"> * in de rechtspraak * bij morele dilemma's 	<p>Wetenschap en ethiek</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ wetenschap algemeen <ul style="list-style-type: none"> - theoretische beschouwingen <ul style="list-style-type: none"> * mag alles wat kan ? * heiligt het doel de middelen ? * is de mens de maat van alle dingen ? - wetenschapsfilosofie (kennismaking) <ul style="list-style-type: none"> * Wiener Kreis * Karl Popper * Thomas Kuhn * Bruno Latour <p>Techniek en ethiek</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ de digitale maatschappij - cyberspace <ul style="list-style-type: none"> * surfen, wapen, chatten en communicatiefrustratie * contacten via het internet: een verrijking of juist een verschraling ?

4.7 Inzichtelijke omgang met media

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Kritische omgang met de media</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ media en belangen <ul style="list-style-type: none"> - economische belangen <ul style="list-style-type: none"> * commerciële belangen * consumptiebeïnvloeding * mediacomplex - politieke belangen <ul style="list-style-type: none"> * manipulatie * selectieve nieuwsgaring en berichtgeving * censuur ◦ invloed van de media <ul style="list-style-type: none"> - persuasieve communicatie <ul style="list-style-type: none"> * beïnvloeding is nooit ver weg * gebruikte technieken <ul style="list-style-type: none"> drogredeneringen veralgemeningen uit de context lichten ◦ globalisering <ul style="list-style-type: none"> - gelijktijdigheid en nabijheid - afstomping 	<p>Kritische omgang met de media</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ media en belangen <ul style="list-style-type: none"> - ideologische belangen <ul style="list-style-type: none"> * de media als 4de macht * verzuiling in de media * het “Goebbels-effect” (als je aanhoudend dezelfde leugens vertelt, worden deze leugens de waarheid voor het volk) - de media in de rol van waakhond <ul style="list-style-type: none"> * aan het licht brengen van schandalen - de media in de rol van opperste rechter <ul style="list-style-type: none"> * schendingen van de privacy * voorbarig openbaar maken van bepaalde informatie ◦ invloed van de media <ul style="list-style-type: none"> - algemene en specifieke beeldvorming <ul style="list-style-type: none"> * bevestiging van rolpatronen * bevestiging van vooroordelen * trendsetting - gebruik van “verborgen” informatie (reclame) - informatieve en recreatieve functie ◦ globalisering <ul style="list-style-type: none"> - culturele diversiteit of eenheidsworst ?

Procesdoel V Oefening in zingeving

Bijzondere procesdoelen:

1. Erkenning van de mens als zingeveer
2. Erkennen dat de mens niet de enige zindrager is
3. Exploreren, verkennen en integreren van de betekening van de wereld, de mens, de anderen, de natuur (wetenschap, literatuur, kunsten)
4. Exploreren, verkennen en integreren van de zingeving van de wereld, de mens; de anderen, de natuur (wetenschap, literatuur, kunsten, religies)
5. Exploreren, verkennen en integreren van de existentiële dimensies
6. Exploreren, verkennen en integreren van de schoonheid en de waarheid: esthetisch gevoel, distinctie
7. Exploreren, verkennen en integreren van het geluk in het bestaan
8. Exploreren, verkennen en integreren van het wereldburgerschap

5.1 Erkenning van de mens als zingever

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p style="text-align: center;">Zelf de zin van het leven verkennen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ de zin van samenleven <ul style="list-style-type: none"> - streven naar een betere wereld? <ul style="list-style-type: none"> * utopieën, revoluties, ideologieën - leven volgens principes? <ul style="list-style-type: none"> * M.L.King, Gandhi, N.Mandela * altijd gewelddoos? ◦ de zin van mijn bestaan <ul style="list-style-type: none"> - geloof of ongeloof? <ul style="list-style-type: none"> * leven met onzekerheid? - actief leven? <ul style="list-style-type: none"> * arbeid: vervreemding of zelfrealisatie? <p style="text-align: center;">Confrontatie met andere zingevers</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ verschil tussen godsdienst en filosofie aangeven <ul style="list-style-type: none"> - een goed filosoof inspireert en nodigt uit tot dialoog ◦ Socrates: ik weet dat ik niets weet ◦ Plato: de mythe van de grot en de eeuwige ideeën ◦ Aristoteles: denken is het hoogste goed ◦ Epictetus: leef volgens de natuur ◦ Diogenes: uit de maatschappij stappen ◦ Plotinus: het ene ◦ Machiavelli: de heerser ◦ Montaigne: leven in een toren 	<p style="text-align: center;">Zelf de zin van het leven verkennen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ de zin van samenleven <ul style="list-style-type: none"> - het einde van de ideologie? - maakbaarheid van de samenleving? <ul style="list-style-type: none"> * toekomst plannen? - Verlichting na Auschwitz? <ul style="list-style-type: none"> * leren uit het verleden? ◦ de zin van mijn bestaan <ul style="list-style-type: none"> - geloof en ongeloof? <ul style="list-style-type: none"> * atheïstische religiositeit? - actief leven? <ul style="list-style-type: none"> * kies ik mijn leven? <p style="text-align: center;">Confrontatie met andere zingevers</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ verschil tussen godsdienst en filosofie aangeven <ul style="list-style-type: none"> - goede vragen stellen is belangrijker dan de antwoorden ◦ Descartes: zoeken naar zekerheid ◦ Leibniz: we leven in de best mogelijke wereld ◦ Kant: de categorische imperatief ◦ Schopenhauer: leed en medelijden ◦ Nietzsche: de wil tot macht ◦ Marx: de wereld veranderen ◦ Sartre: gedoemd tot vrijheid ◦ Bloch: hoop als principe

5.2 Erkennen dat de mens niet de enige zindrager is

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Mens als maat van alle dingen?</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ verschillende wereldbeelden en culturen vergelijken <ul style="list-style-type: none"> - god als maat? <ul style="list-style-type: none"> * Middeleeuwen als voorbeeld - de mens als maat? <ul style="list-style-type: none"> * Griekse beschaving en Renaissance - de natuur als maat? <ul style="list-style-type: none"> * natuurgodsdiensten, pantheïsme (Stoa, Spinoza) <p>Waarderen of gebruiken?</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ een goede omgang met de natuur? <ul style="list-style-type: none"> - Descartes: dieren zijn machines - indianenopperhoofd Chief Seattle: wat is de mens zonder dieren? ◦ de instrumentele rede <ul style="list-style-type: none"> - mogelijkheden: techniek - beperkingen: niet alles is een gebruiksartikel ◦ wat heeft een intrinsieke waarde <ul style="list-style-type: none"> - dieren? - mensen? - natuur? ◦ dilemmadiscussies <ul style="list-style-type: none"> - wat is middel en wat is doel? 	<p>Mens als maat van alle dingen?</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ ons wereldbeeld is veranderd <ul style="list-style-type: none"> - de aarde is niet het middelpunt <ul style="list-style-type: none"> * Copernicus versus de bijbel - de mens is een natuurproduct <ul style="list-style-type: none"> * Darwin versus creationisme * de mens een puntje op de kalender van de aarde - ons heelal is niet het enige <p>Waarderen of gebruiken?</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ ecofilosofie <ul style="list-style-type: none"> - de natuur in het centrum? - de mens als herder van de natuur? - zorgen voor de natuur uit puur eigenbelang? - de natuur belangrijker dan de mens?? ◦ vergelijking met andere levensbeschouwingen <ul style="list-style-type: none"> - Boeddha: dood geen levend wezen - animisme: de jager die zijn prooi om vergiffenis vraagt - Genesis: de mens heerst over de dieren - welk humanisme?

5.3 Exploreren, verkennen en integreren van de betekening van de wereld, de mens, de anderen, de natuur (wetenschap, literatuur, kunsten)

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Kennen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ vrij onderzoek <ul style="list-style-type: none"> - hoe neutraal is wetenschap? <ul style="list-style-type: none"> * belangen of zuiver onderzoek? * waardegeladenheid of waardevrijheid? - kennis is macht <ul style="list-style-type: none"> * de natuur beheersbaar maken? * leerling tovenaar? - wetenschap is een middel <ul style="list-style-type: none"> * bepalen van de doelen wat willen we? * alles wat kan ook doen? ◦ onttovering van de wereld <ul style="list-style-type: none"> - de natuur een machine? - de mens een machine? <p>Verbeelden</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ verschillende kunstvormen, verschillende beelden <ul style="list-style-type: none"> - waarde van de subjectieve ervaringen? - spel of inzicht? <ul style="list-style-type: none"> * een liefdesgedicht vergelijken met een wetenschappelijke beschrijving - wat ervaar, leer ik bij een goed boek? 	<p>Kennen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ alles weten? <ul style="list-style-type: none"> - encyclopedisten in de 18de eeuw - Da Vinci, de universele geleerde - huidige situatie <ul style="list-style-type: none"> * niemand weet alles * veel weten over heel weinig * is het weten nog te beheersen? supercomputer als oplossing? * eenheidswetenschap? * interdisciplinair onderzoek remedie tegen specialisatie? ◦ orde of chaos? <ul style="list-style-type: none"> - Einstein: God dobbelt niet - quantummechanica en chaostheorie <p>Verbeelden</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ als verbeelding ons in beweging zet <ul style="list-style-type: none"> - engagement in de kunst <ul style="list-style-type: none"> * revolutionaire kunst * kunst en moraal * escapisme ◦ als verbeelding ons misleidt <ul style="list-style-type: none"> - fantasie en realiteit

5.4 Exploreren, verkennen en integreren van de zingeving van de wereld, de mens; de anderen, de natuur (wetenschap, literatuur, kunsten, religies)

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Vragen die iedereen stelt</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ wetenschap en zingeving <ul style="list-style-type: none"> - filosofen speculeren over de grond van alles <ul style="list-style-type: none"> * Thales, Anaximander, Anaximenes * atomisme van Democritus - feiten vervangen speculaties <ul style="list-style-type: none"> * huidige wetenschap - wetenschap streeft naar waarschijnlijkheid <ul style="list-style-type: none"> * wetenschap evolueert ◦ religie en zingeving <ul style="list-style-type: none"> - sleutelbegrippen <ul style="list-style-type: none"> * magie, sjamaan, mystiek, ascese, sacrale - geschreven en ongeschreven religies - polytheïsme, monotheïsme <ul style="list-style-type: none"> * ene alwetende , almachtige god - geloof en autoriteit <ul style="list-style-type: none"> * dogma's (concilies) - wereldgodsdiensten <ul style="list-style-type: none"> * hindoeïsme, jodendom, christendom, islam, zoroastrisme, boeddhisme <p>Leven met twijfel</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ mensen vinden god uit <ul style="list-style-type: none"> Marx, Freud ◦ bespreking van enkele stichters van godsdiensten 	<p>Vragen die iedereen stelt</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ wetenschap en zingeving <ul style="list-style-type: none"> - de grens tussen weten en niet-weten respecteren - metafysische vragen <ul style="list-style-type: none"> * ontologisch godsbewijs van Anselmus en de kritiek van Kant * het pragmatisme van William James * Wittgenstein: waarover we niet kunnen spreken, moeten we zwijgen ◦ religie en zingeving <ul style="list-style-type: none"> - pantheïsme (Spinoza) - panvitalisme (Bruno, Goethe) - deïsme <ul style="list-style-type: none"> * alle godsdiensten spreken over dezelfde god (Voltaire) * Xenofanes tegen het antropomorfisme - agnosticisme (Protagoras) - scepticisme (Hume) - atheïsme (Democritus , Nietzsche) - atheïstische religiositeit <p>Leven met twijfel</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ mensen schrijven heilige boeken <ul style="list-style-type: none"> - kritische lectuur van passages uit de bijbel Oud en Nieuw Testament, vier evangeliën

5.5 Exploreren, verkennen en integreren van de existentiële dimensies

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Leven en dood</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ sterven <ul style="list-style-type: none"> - de fasen in een terminaal proces <ul style="list-style-type: none"> * Elisabeth Kübler- Ross - verschil tussen mensen en dieren? - zinvol sterven? <ul style="list-style-type: none"> * orgaandonor? * lichaam aan de wetenschap schenken? ◦ beslissen over leven en dood <ul style="list-style-type: none"> - coma, prematuren - klinisch dood, hersendood ◦ zelfdoding <ul style="list-style-type: none"> - de antieke wereld (Socrates, Cicero) - de Japanse cultuur (harakiri en kamikaze) - doodsdrijf? (Freud) <p>Eenzaamheid en verbondenheid</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ wetenschap over angst en eenzaamheid <ul style="list-style-type: none"> - scheidingsangst bij mens en andere primaten - gevolgen van isolement (Harlow, Spitz) - wolfskinderen ◦ verbondenheid met anderen <ul style="list-style-type: none"> - de anderen zijn de hel? (Sartre) - homo homini lupus? (Hobbes) - de waarde van vriendschap? (Epicurus) - de waarde van tolerantie? (Voltaire) 	<p>Leven en dood</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ wie wil nog aan de dood worden herinnerd? <ul style="list-style-type: none"> - rituelen en mentaliteit veranderen <ul style="list-style-type: none"> * begraafplaatsen in verschillende perioden * rouwperiode, rouwkleren * in een hospitaal of thuis sterven - For Ever Young? <ul style="list-style-type: none"> * memento mori? (de M.E.) * memento vivere? (Goethe) - het eeuwige leven? <ul style="list-style-type: none"> * levensverlenging * van invriezen tot genetische manipulatie ◦ filosofen over de dood <ul style="list-style-type: none"> - Democritus, Epicurus: geen angst voor de dood - Plato, Montaigne: filosoferen is leren sterven <p>Eenzaamheid en verbondenheid</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ eenzaamheid in verschillende culturen <ul style="list-style-type: none"> - universeel gegeven? - spanningen tussen individu en groep ◦ existentiële eenzaamheid <ul style="list-style-type: none"> - de onrechtvaardigheid van het leven? (boek Job) - onmogelijk een ander te begrijpen? (Beckett) - de verschrikkelijke leegte van het heelal? (Pascal) - de absurditeit van Sisyphus? (Camus)

- iedereen sterft alleen? (Heidegger)

5.6 Exploreren, verkennen en integreren van de schoonheid en de waarheid: esthetisch gevoel, distinctie

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Op zoek naar schoonheid</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ schoonheidsidealen verschillen <ul style="list-style-type: none"> - verschillende periodes <ul style="list-style-type: none"> * geschilderde portretten vergelijken * Bach, John Cage, house - verschillende kunststromingen <ul style="list-style-type: none"> * muziekgenres vergelijken ◦ esthetisch relativisme? <ul style="list-style-type: none"> - kunnen we over schoonheid discussiëren? - bestaat er een schoonheid voor alle tijden? <ul style="list-style-type: none"> * piramides, kathedralen - bestaan er uitgesproken lelijke dingen? <ul style="list-style-type: none"> * schreeuwende kleuren * oorverdovende klanken - zoeken we naar harmonie? <ul style="list-style-type: none"> * klassiek schoonheidsideaal ◦ de waarde van een kunstwerk <ul style="list-style-type: none"> - de kunstmarkt - kunstpatrimonium <ul style="list-style-type: none"> * behoud en conserveren van kunstwerken ◦ kitsch en kunst <ul style="list-style-type: none"> - functie en waarde van smartlappen en soaps ◦ het leven een kunstwerk? <ul style="list-style-type: none"> - de dandy 	<p>Op zoek naar schoonheid</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ niet alle kunstenaars streven naar schoonheid <ul style="list-style-type: none"> - geëngageerde kunst <ul style="list-style-type: none"> * naturalisme, sociaal-realisme, protestlied - taboes doorbreken of schokken <ul style="list-style-type: none"> * seksualiteit, honger, dood, lijden - grenzen van de kunst verleggen <ul style="list-style-type: none"> * dadaïsme ◦ kunst heeft verschillende functies <ul style="list-style-type: none"> - maskers en muziek in Afrikaanse culturen - godsdienstige afbeeldingen in de M.E. - kunst in nazi-Duitsland - nationalistische taferelen in de 19de eeuw ◦ toekomst van de kunst? <ul style="list-style-type: none"> - schilderen na de opkomst van fotografie? - theater of film? - computers maken muziek? - boeken lezen of surfen op internet? ◦ zintuigen en de kunst <ul style="list-style-type: none"> - zien en horen, maar ook proeven, voelen en ruiken? ◦ kunst in ons leven <ul style="list-style-type: none"> - kookkunst? - levenskunst?

	- Japans theeceremonie, bloemschikken
--	---------------------------------------

5.7 Exploreren, verkennen en integreren van het geluk in het bestaan

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>Wetenschap over geluk</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ een behoeftenhiërarchie volgens Maslow <ul style="list-style-type: none"> - fysiologische behoeften <ul style="list-style-type: none"> * honger, dorst, onderdak - behoefte aan zekerheid <ul style="list-style-type: none"> * geborgenheid en bescherming - sociale behoeften <ul style="list-style-type: none"> * ergens bij horen - behoefte aan erkenning <ul style="list-style-type: none"> * respect van anderen en zelfrespect - behoefte aan zelfverwerkelijking <ul style="list-style-type: none"> * capaciteiten waarmaken <p>Filosofie over geluk</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ een verhaal over lichaam en geest <ul style="list-style-type: none"> - mijn lichaam is een kerker (Pythagoras, Plato, christendom) - aanvaarding van lichaam en seksualiteit (atomisme van Democritus, materialisme) ◦ dit aardse tranendal <ul style="list-style-type: none"> - zondeval van de mens (Augustinus, Calvijn) - aanvaarding van de wereld en de natuur (Spinoza) 	<p>Wetenschap over geluk</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ fysiologen over onze behoeften <ul style="list-style-type: none"> - zintuigelijke deprivatie, behoefte aan kicks? - introvert en extravert temperament (Eysenck) - genotscentrum in de hersenen, les paradis artificiels ◦ antropologen <ul style="list-style-type: none"> - gelukkige natuurvolkereen? ◦ sociologen <ul style="list-style-type: none"> - Durkheim over zelfmoord en anomie - Herbert Marcuse: eros en cultuur - modellen voor een gelukkige samenleving? <p>Filosofie over geluk</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ Epicurus: leef verborgen en bevrijd je van angst ◦ Democritus: hedonisme ◦ Diogenes: cynicus, streven naar autarkie ◦ Marcus Aurelius: stoïcijns het lot aanvaarden ◦ Leibniz: optimisme, de best mogelijke wereld ◦ Rousseau: de nobele wilde, terug naar de natuur ◦ Bentham en Mill: utilitarisme, genot en pijn ◦ Oosterse filosofie: een andere opvatting van geluk? Taoïsme, confucianisme, boeddhisme

5.8 Exploreren, verkennen en integreren van het wereldburgerschap

1 ^{ste} leerjaar	2 ^{de} leerjaar
<p>We zijn allen mensen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ culturen verschillen <ul style="list-style-type: none"> - de vrouw in het Westen en in andere culturen - het kind idem ◦ culturen veranderen <ul style="list-style-type: none"> - de vrouw vroeger en nu in het Westen - het kind vroeger en nu in het Westen ◦ in alle culturen vinden we <ul style="list-style-type: none"> - humor - muziek - dans <p>De wereld is een dorp</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ voor- en nadelen van een wereldeconomie <ul style="list-style-type: none"> * globalisering op diverse terreinen * www- internet in de jungle ◦ op weg naar wereldvrede? <ul style="list-style-type: none"> * Blauwhelmen * VN ◦ streven naar een wereldregering? <ul style="list-style-type: none"> * vervuiling kent geen grenzen * wereldsolidariteit 	<p>We zijn allen mensen</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ de ene mensheid <ul style="list-style-type: none"> - godsdiensten die zich naar alle mensen richten <ul style="list-style-type: none"> * het christendom - universele filosofieën <ul style="list-style-type: none"> * Griekse filosofie: cynici en stoïcijnen * de ‘Verlichting’: Voltaire, Diderot, Kant - de universele verklaring van de mensenrechten <ul style="list-style-type: none"> * uitdiepen van de achterliggende filosofie - de biologische eenheid van de mens <ul style="list-style-type: none"> * uitdiepen van begrippen als DNA, soort, ras <p>De wereld is een dorp</p> <ul style="list-style-type: none"> ◦ uniformiteit of diversiteit? <ul style="list-style-type: none"> - van multicultureel naar intercultureel <ul style="list-style-type: none"> * migratiebewegingen vroeger en nu - rechten van natuurvolkeren <ul style="list-style-type: none"> * culturen verdwijnen - talen verdwijnen <ul style="list-style-type: none"> * 1000 talen in Nieuw-Guinea - worden we wereldburgers? <ul style="list-style-type: none"> * nationalisme, regionalisme

Leden van de leerplancommissie

Eddy Borms
Jo De Schuyter
Ann Noelanders
Karel Van Dinter